

Uforløst om Tutomaten

Tutomaten av og med Teater Joker

Etter boken *Tutomaten* av Bjørn F. Rørvik (tekst) og Per Dybig (illustrasjoner)

Regi og dramatisering: Bo Anders Sundstedt

Dukkemaker: Kari Noreger

Dukkespillere: Kari Ramnefjell, Haakon Strøm (alternerer med Guri Glans og Niels Peter Underland)

Showboxfestivalen på Black Box Teaters store scene, 2. desember 2010

Bøkene om Reven og hans trofaste kompanjong, den retthalede Grisungen, tør være kjent lesing for mange. I Mette Moes anmeldelse av boken her på Barnebokkritikk.no, beskrives vennskapet mellom de to som et utgangspunkt for en lang rekke aparte påfunn og planer, ledet an av den tilsynelatende allvitende Reven og hans litt mer skeptiske makker Grisungen. I et univers bestående av de underligste karakterer; dåsemikler, reddikhaier, dinognuer, snøffelhøns, bakmus og fjompenisser, er Reven og Grisungen alltid klare for nye eventyr, gjerne eventyr som involverer noe godt å spise eller noe nytt å leke med. Hvert enkelt prosjekt settes gjerne i gang som resultatet av et umiddelbart behov, sånn som når Grisungen blir overfalt av mygg og de to finner opp en myggspray, eller når fjompenissen Papp har fått seg en konglesuger, og Reven finner ut at han trenger en sånn maskin for å støvsuge et gammelt teppe han har. Ofte er det de to vennenes egne behov som står i sentrum, men i Kumapakkene må de komme venninnen Kua til unnsetning, ettersom all vintermaten hennes, kumatpakkene, forsvinner på mystisk vis.

I Tutomaten er det utsiktene til søtsaker som driver Reven og Grisungens prosjekt. I et brev fra en tante på Vestlandet får Reven vite om en ny maskin som kalles tutomat. I tutomaten putter man tomflasker og så får man masse tuting, kan Reven fortelle. Naturligvis bestemmer de to vennene seg for å lage sin egen tutomat, men i stedet for meningsløse tomflasker, skal denne versjonen kunne ta imot flasker fulle av gul brus og brus i andre farger og dessuten sjokolade, kringle, kake, vafler og ny og brukt tyggis. De to vennene gyver løs på arbeidet med overskudd og iver, og resultatet blir en tutomat med kringleklo, tyggisklaff og andre raffinerte løsninger for den som ønsker å bytte godsaker i enten tut eller i plystring. Så setter Reven og Grisungen seg inni tutomaten, klare for å bli nedlesset med all verdens gode saker.

Teater Joker er et velkjent kompani innenfor feltet scenekunst for barn. Kompaniet ble opprettet i 1990 i Paris av Nina Carlheim Gyllensköld (Sverige) og regissør og skuespiller Niels Peter Underland (Norge) for å produsere forestillingen *SPREKKT* av den kroatiske teaterpedagogen Sandra Mladenovitch. Idag drives kompaniet forstøtt av Underland, utdannet fra den franske Lecoq-skolen (*École Jacques Lecoq*), hvor skuespillerens arbeid med utgangspunkt i egen kropp for å skape karakterer og fortellinger står helt sentralt. I 2010 består kompaniet foruten Underland selv av Guri Glans, Kari Ramnefjell og Haakon Strøm. Kompaniet har regelmessig mottatt penger fra statlige støtteordninger til sine prosjekter og regnes som et kompani som

leverer forestillinger av høy kunstnerisk og barnefaglig kvalitet. De ulike forestillingene har turnert over hele Norge i regi av Den kulturelle skolesekken. Forestillingen *Trillefolket* ble for eksempel spilt 255 ganger og sett av over 30 000 barn. Kompaniet har også innpass på Black Box Teater og Det Åpne Teater, begge scener i Oslo.

Helt siden starten har Teater Joker laget forestillinger for barn og unge, og alltid med utgangspunkt i den skapende skuespilleren i møte med en fortelling og med publikum. Selv om Teater Joker har samarbeidet med dramatikere som har skrevet for dem (*Brødre* av Silje Vethal [2004] og *Hundre Værelser* av Jesper Halle [2007]), er det framfor alt dramatiseringer av fortellinger for barn som preger kompaniets arbeid. Eventyret om Rike Per, Tore Renbergs bøker *Hando Kjendo*, illustrert av Kim Hiorthøy (1999), og *Trillefolket*, illustrert av Per Dybvig (2002) og nå *Tutomaten* (2008) er eksempler på det siste. En forklaring på denne forkjærligheten for å dramatisere allerede eksisterende verk kan knyttes til Teater Jokers spillestil og fortellerform.

I mange av sine forestillinger tar kompaniet i bruk den teatrale og overskuddspregede spillestilen *tegnesiumime* (*bandes mimées*). Tegneseriemimen kjennetegnes ved at den tar utgangspunkt i et tomt rom og i kroppens muligheter. Aktørene skaper alt som skjer i fortellingen og er på én og samme tid lydkulisser, scenografi og karakterer. Uttrykksformen tar i bruk teknikker vi kjenner igjen fra filmen, som sakte film, oversiktsbilder, spoling, nærbilder og stillbilder. Kompaniet bruker også masker og figurer. Tilsammen utgjør de virkemidlene Teater Joker har til sin disposisjon en fin verktøykasse for å gjengi et allerede eksisterende univers, være seg i eventyrform eller i form av en bildebok.

Når Teater Joker nå har dramatisert og iscenesatt *Tutomaten* som figurteater, har de valgt vekk den omtalte tegneseriemimen til fordel for en mer tradisjonell bruk av dukker, spilt i en tradisjonell titteskapsscene med barna plassert på gulvet foran scenen. Både selve scenen og karakterene vi møter i løpet av de førti minuttene forestillingen varer oppleves som hentet direkte ut av boken. Dette har vært et uttalt ønske fra kompaniet og fra regissør Bo Anders Sundstedt, fordi man ville unngå å skuffe barn som hadde lest boken fra før. Scenen er innrammet av to tegnede trær på en skogbunn, alt i Per Dybvigs kjente strek. Som figurer framstår Reven og Grisungen som hyperrealistiske versjoner av de to tegnede karakterene. Foruten Reven og Grisungen selv, møter vi to små dåsemikler, en kråke, Fjompenissen Papp og Kua. De to siste er løst ved at skuespilleren spiller figurene med heldekkende hode og snakker gjennom masken, såkalte hodemasker. De resterende er tradisjonelle spilledukker som styres med hendene.

Godt figurteater er avhengig av gode spilledukker. Mye av kvaliteten i en dukke ligger i blikket, som vil avgjøre hvorvidt en figur kommer til liv eller ikke. Dernest trengs det naturligvis skuespillere som evner å overføre sin energi og sine stemningsskifter til i dukken de spiller. De aller beste forsvinner gjerne selv, slik at vi bare ser dukken. Når disse to aspektene er tilstede, oppstår den teatermagien som gjør at døde ting, som oftest dukker, får liv og begynner å agere som selvstendige vesener.

I Tutomaten har regissør Sundstedt valgt å la to skuespillere spille alle karakterene, uten at dette blir gjort et poeng ut av eller vist fram som et spill i spillet. Den uutalte kontrakten med publikum er at dukkespillerne er usynlige, også når de går ut for å ta på seg hodemasker eller bøyer seg ned for å skru på musikken. Derfor krabber de bak scenen og derfor ser de ned når de spiller. Regissøren har dessuten valgt å la Strøm spille Reven og Ramnefjell Grisungen. Et slikt valg knytter skuespillerens stemme til figuren, og blir et praktisk så vel som kunstnerisk problem når den ene plutselig befinner seg inne i en hodemaske (i rollen som fjompenissen Papp eller Kua) og samtidig skal spille Reven, som til gjengjeld befinner seg i den andre enden av scenen. Det som skulle være usynlig blir plutselig synlig av de gale grunnene. Det er heller ikke noe ved det kunstneriske uttrykket som legitimerte en slik måte å løse tre karakterer på scenen samtidig på. Konsekvensen var at jeg i stedetfor å lytte til det som ble sagt, ble sittende å reflektere over hvorfor de hadde valgt å løse det sånn.

Figurene er svært forseggjorte, særlig gjelder dette Reven og Grisungen. Mens Grisungen var løst som en liten, klumpete og nokså forudret karakter med små, svarte øyne, var Reven høy, rett og hadde et oppspilt blikk. Ramnefjell, som spilte Grisungen, var av og til vanskelig å følge innholdsmessig, men til gjengjeld hadde hun funnet en stemme som kunne passe til Grisungen. Av alle karakterene var det Grisungen jeg fikk mest sympati for. Han framsto som levende og som en karakter med flere lag.

Reven er en vanskeligere rolle å spille, fordi hans karakter ikke har en så tydelig brist som den alltid bekymrede Grisungen. Dette synes jeg ble synlig også i arbeidet til dukkemaker Kari Noreger, som hadde gitt Reven et nokså intens blikk og ører som sto rett til vær. Hos Reven fantes det dermed i mindre grad en form for nøytral posisjon. I stedet framsto han som kontinuerlig oppspilt. Stemmen til Haakon Strøm er klar og tydelig og rasjonell, hvilket jeg tenker at passer Reven godt, men det var ikke alltid jeg klarte å glemme Strøm og oppleve Reven som en levende karakter med styrker og svakheter. Til det var spillet kanskje litt for raskt og dukkens blikk litt for stivt. Spillet med hodemasker fungerte tidvis godt, særlig i en scene der fjompenissen Papp slår nesa si i scenekanten. Ble det derimot for mange replikker og for lite fysisk spill, sluttet også hodemaskene å leve. Men flotte å se på var de, og de tilførte en ekstra dimensjon i kraft av sin størrelse og sitt uttrykk.

I møtene mellom Reven og Grisungen oppstår det alltid en helt egen verden der alt er mulig og den eneste formen for sensur som bedrives kommer fra Grisungen selv og hans frykt for det ukjente. Spenningen knytter seg ikke først og fremst til hva som skal skje, men til hvordan det skal skje. I boken *Tutomaten* manifesterer dette seg helt konkret ved at åtte hele oppslag blir brukt for å bygge og teste ut tutomaten, mens kun ti blir brukt til resten av fortellingen. I sin anmeldelse beskriver Mette Moe dette som en baktung struktur med en brå og litt uventet slutt.

I sin dramatisering har Sundstedt og Teater Joker valgt å hoppe over selve byggingen av tutomaten, som derfor bygges på magisk vis ute av syne for publikum, og som kommer inn i ferdig form. I stedet har de valgt å fokusere på Reven og Grisungens lengsel etter godteri og brus. Målet for de to hovedkarakterene blir dermed skaffe seg sjokolade. Problemet med dette dramaturgiske valget er at Reven og Grisungen i liten grad kan påvirke tilfanget av godteri selv. De er bundet til å sitte i tutomaten og vente på at det kommer noen forbi som kanskje har med seg noe godt. Dermed blir de ikke handlende karakterer som forsøker å nå et mål og til slutt opplever å lykkes, men ventende karakterer som kan gjøre lite med sin situasjon og som er prisgitt Kua, som (heldigvis) tilfeldigvis kommer forbi og har med seg saft og senere også verdens største sjokolade, akkurat som de har drømt om. Når Reven og Grisungen på denne måten nærmest blir redusert til passive tilskuere i det som egentlig burde vært deres show, oppleves det som om tilskueren blir frarøvet muligheten til å heie på de to. Dermed blir det heller ikke så spennende å følge med på hva som skjer.

Tematisk forsvinner også en vesentlig del av Tutomaten når selve byggingen av maskinen tas vekk fra scenefortellingen. Fabuleringen, framtidsvisjonene, skapergleden, troen på egne evner, samarbeidet og detaljrikdommen fra disse sidene i boka blir i liten grad gjenskapt i andre scener i teaterforestillingen. Vennskap blir dermed det helt sentrale tema i forestillingen, hvis eneste konflikt oppstår når Grisungen nokså tidlig i fortellingen drikker opp all saften de får i Tutomaten. Men vennskapet preges kanskje mer av lysten på godteri og ikke så mye av gleden ved å gjøre noe nytt og uprøvd sammen.

Likevel mener jeg forestillingen preges av et fint scenisk alvor og en oppriktighet når det kommer til portrettering av vennskapet mellom Reven og Grisungen. Det er nærliggende å forestille seg at det er dette aspektet ved *Tutomaten* som i størst grad har grepet Teater Jokers medlemmer da de leste boken for første gang. Alvoret kommer til syne blant annet ved at det gis rom for å være i følelser over litt tid. Størst emosjonell kraft har scenen der fjompenissen Papp ødelegger Tutomaten. Reven og Grisungen blir sittende igjen oppå den, i en scene som for meg hadde klare referanser til Karius og Baktus etter at tannlegeboret har ødelagt alt. Scenen ledsages av sørgelig musikk, og gråten tar både rev og gris. Jeg likte også godt sangene de har skrevet inn, men undret meg over at de velger å synge oppå sine egne stemmer som ble spilt over lydanlegget.

Mine invendinger mot sceneversjonen av Tutomaten handler først og fremst om de dramaturgiske valgene og kan sees i sammenheng med den reduksjonen en dramatisering kan innebære for et verk. Fortellingen i boken Tutomaten er fremadskridende, men den gir samtidig rom for ulike innfall og påfunn, litt etter som Reven og Grisungen finner det for godt. På scenen er det ikke gitt like stort rom for disse innfallene og den positive energien de fører med seg, all den tid forestillingen kanskje kan sies å bære preg av at man skal rekke å komme innom alle karakterene som er i boken.

For, mens boken Tutomaten både visuelt og tekstlig framstår som et overflødigshorn; rufsete, fargerik og preget av en leken oppfinnerglede og detaljrikdom, framstår teaterversjonen som litt mer uforløst og til en viss grad fargeløs. Riktignok er tutomaten Teater Joker har bygget flott, og Reven og Grisungen er fine å se på: Forestillingen er på mange måter tro mot bokens univers. Jeg tar meg likevel i å savne den galskapen, det uforutsette og ikke-planlagte som finnes i boken.

Teater Joker har gjort et ærlig, engasjert og seriøst forsøk på å lage teater av historien om Tutomaten, uten at jeg synes de har lyktes helt. Spillet er ikke presist nok og slutten er uforløst, idet alle ender opp med å spise sjokoladen kua hadde med og så er det hele over. Slutten må sees i sammenheng med at det aldri har vært noen konflikt å løse og dermed ingen ny erkjennelse å ta med seg videre for verken rev, gris eller publikum. Men i et scenekunsthelt som i institusjonssammenheng preges av gamle klassikere og store saler, er Teater Jokers lille forestilling om de to gode vennene likevel verdt å få med seg. Det er i skrivende stund ikke annonsert noen nye visninger av forestillingen, men med tanke på Teater Jokers store publikum over hele landet, vil nok forestillingen dukke opp på en skole nær deg i en ikke altfor fjern framtid.